

LUND UNIVERSITY

Dubbelt seende, dubbla skördar?

Gustavsson, Karin

2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Gustavsson, K. (2012). *Dubbelt seende, dubbla skördar?*. Artikel presenterad vid 32:nd Nordic Conference on Ethnology and Folkloristics, Bergen, Norge.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Karin Gustavsson

Institutionen för kulturvetenskaper, avdelningen för etnologi, Lunds universitet

karin.gustavsson@kultur.lu.se

Dubbelt seende, dubbla skördar?

I mitt pågående avhandlingsarbete undersöker jag de kulturhistoriska fältarbeten som företogs på svensk landsbygd (och även i många andra länder) under 1900-talets inledande decennier. Nordiska museet spelade en nyckelroll i detta, tillsammans med Lunds universitets folkminnesarkiv och några mindre museer.

Fältarbetena hade som syfte att dokumentera och kartlägga en försvinnande allmogekultur. Åtskilliga aspekter av allmogekulturen dokumenterades men jag fokuserar på de bebyggelsedokumentationer som initierades av Sigurd Erixon och Nordiska museet. Jag undersöker hur den vetenskapliga praktiken såg ut, och hur fältarbetsteknikerna påverkade det vetenskapliga innehållet. Fältarbetarna använde enkla redskap – på bild 1 syns måttstock, ritbräde, kartfodral. Kameran syns av naturliga skäl sällan på bild.

Avsikten var inte primärt att "rädda" byggnader undan förfall och förstörelse genom upplysning och upprustning, utan att bygga upp ett arkiv av byggnadsdokumentationer, som skulle kunna användas för forskning i en framtid när de fysiska objekt som dokumenterats inte längre fanns kvar. Jag vill se dokumentationerna som vetenskapliga projekt, inte som vad vi idag skulle kalla ett kulturarvsprojekt.

Bebyggelsedokumentationerna resulterade i ett mycket omfattande arkivmaterial, som idag är relativt lättillgängligt på olika institutioner som Nordiska museet och Folklivsarkivet i Lund. Hittills har materialet mest använts som källor i olika lokalhistoriska studier och av byggnadshistoriker. En skapad materialitet som representerar kunskap – enormt massa hyllmeter med kapslar med detta innehåll – foto, text, ritning.

Bild 1. Tre av fyra fältarbetare i Nordiska museets "Skåne-expedition" 1920 samlade vid en gård i Filborna öster om Helsingborg. Från vänster Bertil Nyström, Harry Henschen och Gösta Selling.

Foto: Bruno Kjellström. Original i Sigurd Erixons personarkiv, Linsköpings stiftsbibliotek.

Men arkivmaterialet är också en källa till kunskap om den tid och den kontext det tillkom i och de vetenskapliga processer som då förekom. Forskningsfrågor och forskningspraktiker är en konsekvens av hur samhället såg ut i samtiden. Ett källmaterial från ett vetenskapligt projekt tillkommet i det förflutna representerar två olika kunskapsnivåer; Dels det empiriska innehållet, dels kunskap både om den dåtida vetenskapliga situationen specifikt, och om kunskapsprocesser generellt. I det empiriska innehållet finns de "hårddata" som de som sammanbragte arkivmaterialet avsåg som kunskap i sitt insamlande, t ex utformningen av timmerknutar på äldre bebyggelse i en viss trakt. Det var det dåtida fältforskarna avsåg att vi skulle se.

Genom att studera den dåtida blicken och tillvägagångssätten, som valde och valde bort olika företeelser, kan forsknings- och kunskapsprocesser i det förflutna blottläggas, beskrivas och analyseras – och därmed kan våra nutida kunskapsprocesser relativiseras och förstås mot en historisk bakgrund. Det tidsbundna och relativa i nutidens forskningsprocesser klarnar. Det är detta dubbla kunskapsinnehåll jag avser med uttrycket "Dubbelt seende, dubbla skördar".

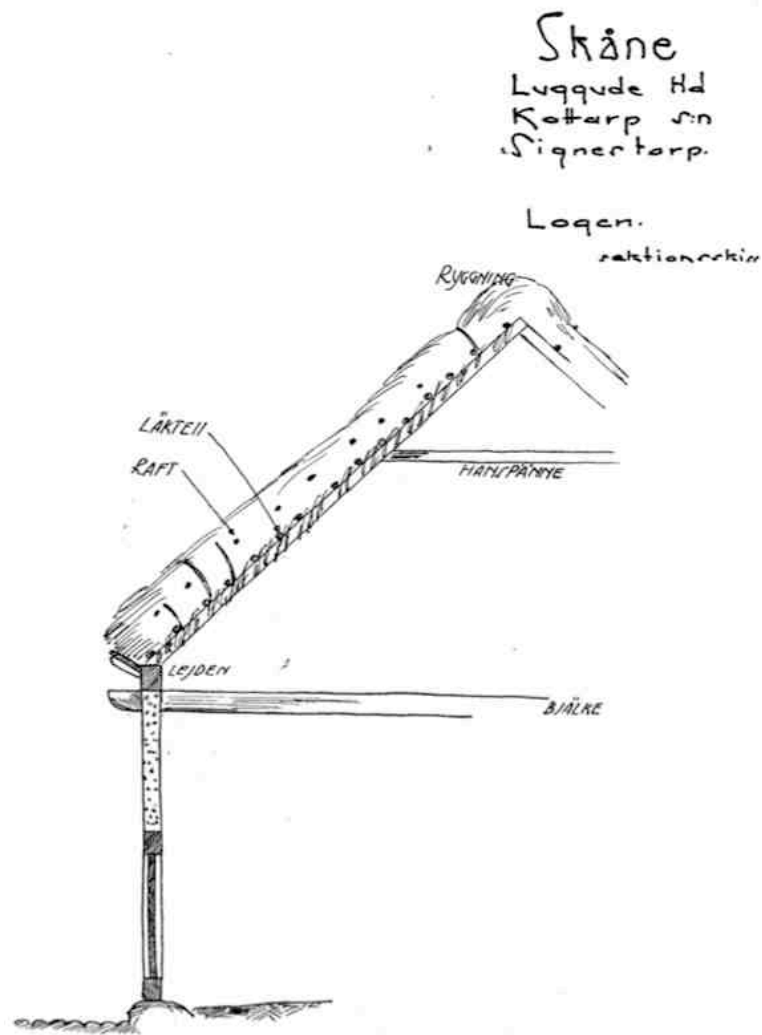

Bild 2.

Sektionsritning av ekonomibyggnad
vid en gård i Kattarp i Skåne,
upprättad av Gösta Selling 1920.
Helsingborgs museers arkiv.

I undersökningen av en gammal undersökning – utforskandet av allmogesamhället – vill jag fokusera lika mycket på *görandet* som *sägandet*. Att *säga* – alltså att uttala utsagor i tal såväl som i skrift – och att *göra* är två former av artikulation av vetenskapliga idéer. *Sägandet* är inte längre iakttagbart i en bokstavlig mening. Det jag kan hantera är utsagor i skrift.

Båda typerna av artikulation – *sägandet* och *görandet* – är representerat i det arkivmaterial som jag bygger min undersökning på. De två kategorierna av artikulation kräver olika tekniker för tolkning. *Sägandet* är enkelt iakttagbart i skrift. *Görandet* kräver uttolkning genom bilder, både fotografier och teckningar, och genom skriftliga beskrivningar. Detta kan kräva ett blottläggande och avkodande av de förförståelser som finns i de skriftliga utsagorna. *Görandet* kan undersökas genom att studera den då tillgängliga tekniken.

Ting och människor

Ett syfte i min avhandling är att med exempel från utforskandet av allmogesamhället ringa in och analysera hur tekniska innovationer påverkade och styrde det praktiska fältarbetet och den vetenskapliga processen.

Föremål och teknik styr tanke, handling och vilja hos människor. Människor interagerar med föremål och teknik. Tillkomst av ny teknik skapar nya tankebanor och handlingsmönster, ny teknik skapar förutsättning för förändrade tankegångar och därmed vetenskaplig utveckling. Sociologen Bruno Latour, som i många sammanhang har analyserat människans förhållande till tingen, och hur tingen styr det vetenskapliga tänkandet, har uttryckt detta kort och kärnfullt: "Tingen gör någonting med människan" (Latour 1998 i Hyltén-Cavallius 2007:22).

*Bild 3. Uppmätning av hus 1921 i Grönadal, Östra Karups socken, på Hallandsås.
Original i Helsingborgs museers arkiv.*

Hur uppstår gemensamma värderingar och gemensam kunskap i en grupp, som t ex de som studerade allmogesamhället? Många av de dåtida forskningsfrågorna är för oss främmande, disparata och oviktiga.

Fredrik Nilsson har använt uttrycket "handlingsgemenskap" för att beskriva hur gemenskap uppstår i två olika politiska situationer. Det var inte bara värderingar utan också konkreta handlingar som skapade gemenskap i en grupp, inte bara samma tankar utan också samma *görande* (Nilsson 2000:155, min kursiv). Det Nilsson avser med handlingsgemenskap är deltagande i möten, resor etc, där den gemensamma närvaron i en situation skapar samhörighet.

Detta resonemang kan vidareutvecklas: En form av gemenskap som kanske kan kallas "görandegemenskap" kan sägas uppstå när personer inte bara är närvarande tillsammans utan också i bokstavlig mening är nere på knä tillsammans, i verklig närkamp med den materia som ska dokumenteras med hjälp av teknik (bild 3). Man kryper med måttband, kånkar på kamerastativ, och försöker hantera känsliga apparater som kameror tillsammans. Vetenskapsmannen Ludvik Fleck lanserade idén om tankestil och det gemensamma tankekollektivet som faktorer i tillkomsten av vetenskaplig kunskap (se Fleck 1935 /1997). Jag menar att tillhörighet till ett sådant tankekollektiv kan uppstå inte bara genom att olika personer delar en ideologisk uppfattning eller värdegemenskap, utan också genom en handlingsgemenskap och en än mer intensiv "görandegemenskap" (Se Gustavsson 2011 ang stabila tankekollektivet och praktiskt fältarbete).

Fotografering

Den fotografiska tekniken är ett tydligt exempel på en teknisk innovation som påverkade vilka forskningsfrågor som kunde ställas. Samspelet forskare – utrustning är tydligt. Vid 1900-talets början hade den fotografiska tekniken funnits i åtskilliga decennier och hade utvecklats så att det var möjligt att bära med sig kameran i fält.

Bild 4.

Fotografering med kamera som laddas med glasplåtar i kassetter. Plats, fotograf och person på bild är okända.

Original i Sigurd Erixons samling, Linköpings stiftsbibliotek.

Fotografiet hade blivit ett idealt medium som kunde förmedla verkligheten till en betraktare som befann sig på en annan plats, och vid en annan tidpunkt, än då fotografen var på plats. Mårten Sjöbeck, som fältarbetade åt Folkklivsarkivet i Lund under några år på 1920-talet, skrev vid ett tillfälle 1923 till Carl Wilhelm von Sydow: " --- man bör ställa stora fordringar på det fotografiska materialet, som i framtiden skall bestyrka text, teckningar och planer. Fotografiet är det enda ojäviga bevis vi hafva i vår hand...."¹ Men att fotografiet skulle vara ett "ojävt bevis" är en sanning med modifiering. En fotografisk bild är resultatet av fotografens aktiva väljande och därmed bortväljande. Den är också ett resultat av flera olika tekniska processer som påverkade slutresultatet. Objektivets brännvidd påverkade hur perspektiv och avstånd upplevdes på den färdiga bilden och olika filter kunde påverka filmens / plåtens färgkänslighet – dramatiska himlar kunde understrykas och bli ännu mer dramatiska, färgkontraster understrykas eller försvagas (Selling 1952). Fler personer än fotografen själv kom att ha betydelse för hur fotografiet kom att se ut. Mörkrumsarbetet var nästa steg i kedjan mot färdig bild.

¹ Sjöbeck i brev till LUF 1923

En av de fältarbetare som arbetade åt Nordiska museet i början av 1920-talet var Gösta Selling.² Han beskrev i början av 1950-talet hur fotot var det främsta mediet för att dokumentera allmogesamhällets bebyggelse: "Fotografering var det primära, men det kompletterades med uppmätningar, skisser och anteckningar" (Selling 1952:59). Fältarbetena hade som yttersta syfte att fånga och vidareförmedla kunskap om allmogesamhällets bebyggelse, inte att arbeta för de olika byggnadernas fortlevnad genom underhåll och upprustning. Han beskrev det som att kameran och anteckningsboken var de främsta redskapen i denna kunskapsfångst: "Kameran och anteckningsboken blev de naturliga hjälpmedlen under dessa forskningsresor, som i stor utsträckning företogs med cykel" (Selling 1952:58).

Bruno Latour har i flera texter återkommit till betydelsen av *inskriftioner* i vetenskapen. Med det avser han både det skrivna ordets innehåll, och tecknen (bokstäverna) som sådana. Upprättande av inskriftioner blir ett sätt att skapa ordning i de material och den verklighet som ska undersökas (Latour 1998:217). När Selling framhåller anteckningsboken som ett av två "naturliga hjälpmedel" vid utforskandet av allmogesamhället framhåller han också anteckningsboken som materia, som föremål, utöver bärare av ett innehåll. Inskriftionen är bärare av ett kunskapsinnehåll, och ett stycke konkret materia som bevisar / rättfärdigar / tydliggör resultatet av många års fältarbeten och som genom transformering till en kartbild (inskriftion) blir möjlig att ta in med blicken (Latour 1998:218).

Ordet *fotografi* betyder skriva med ljus. Fotografiet kan ses som en inskriftion även om det är en bild och inte en text. I exponeringsögonblicket fångar fotografen ett utsnitt av verkligheten på ett ljuskänsligt material till en bild. Vägen till ett betraktningsbart fotografi var under 1900-talets inledande decennier tämligen lång vilket kommer att beskrivas nedan. Det färdiga fotografiet blir en inskriftion i den betydelse som Latour ger ordet. Det är både ett medium som bär ett kunskapsinnehåll, och ett föremål i sig. Långt efter att en fältarbetsexpedition lämnat fältet kan både de som var med på plats, och andra, placera sitt finger på fotografiet och därmed markera både kunskapsinnehållet och materialiteten.

² Gösta Selling (1900 – 1996) blev museiman och forskare med en framgångsrik karriär som slutade med utnämning till riksantikvarie. Han var oerhört produktiv som skribent inom olika kulturhistoriska områden.

Det osäkra instrumentet

Under byggnadsdokumentationerna var kameran ett viktigt instrument. Utan en fotografisk teknik med transportabla kameror hade sannolikt inte dokumentationerna fått den omfattning och den inriktning som de fick. Kameran som tekniskt instrument och den fotografiska tekniken så som den hade utvecklats fram på 1910-talet möjliggjorde fotografering i fält – varpå det också uppstod ett *behov* av fotografering i fält.³

Fotografiet kan bara fånga nuet. Målet för utforskningarna var att finna dåtiden, vilket blev ett skäl till att fotografering kompletteras med teckning. Det var inte så att man övergav tecknandet därför att kameratekniken fanns, det var två tekniker för avbildning som kompletterade varandra. Att teckna är att också utforska ett objekt. I teckning möjliggörs också rekonstruktion av den dåtid som kameran inte kan fånga.

Bild 5. Byplatsen i Össjö fotograferad av Nordiska museets expedition 1920. Byplatsen hade pekats ut som en samlingsplats för byns innevånare i äldre tid. Till höger i bild syns en av det moderna samhällets symboler, en telefonstolpe. Mot den står en cykel lutad, fältarbetarnas främsta transportmedel.

Original i Helsingborgs museers arkiv.

³ Kameran som instrument var dock inte avgörande. Det finns exempel från Norge med en systematisk byggnadsdokumentation utförd av tecknare under senare delen av 1800-talet då fotografisk teknik inte användes. Även danske Reinhold Meiborg i Danmark tecknade av ålderdomlig bebyggelse under 1800-talet senare decennier.

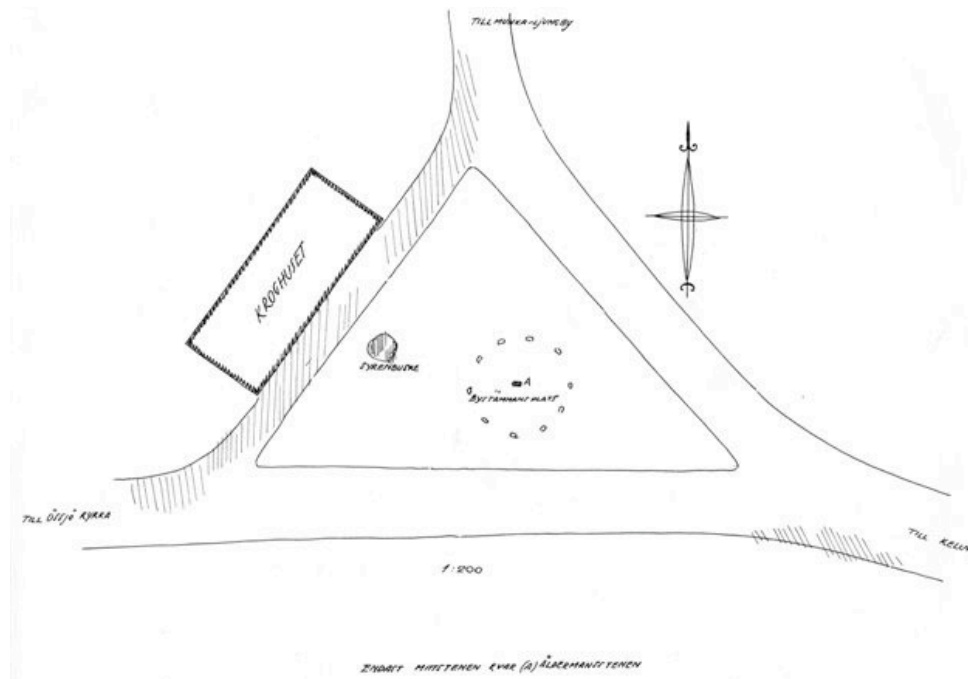

Bild 6: Samma plats som på bilden ovan, men tecknad. I teckningen har äldre förhållanden, som inte var synliga för fotografen, kunnat ritas in. Mitt i vägkorsningen finns en stenkrets, som på fotot bara består av en enda sten, men på teckningen har alla stenar som en gång funnits ritats in. På motsvarande sätt har störande moderna inslag, som den telefonstolpe som syns på fotografiet, utelämnats på teckning.

Original i Helsingborgs museers arkiv.

Också kommunikationstekniken formar möjligheten att bedriva vetenskap (jfr Nilsson 2000:15 om kommunikationernas roll för möjligheten att agera politiskt). Pionjärerna inom allmogedokumentationerna som Mandelgren och Hyltén-Cavallius tog sig under 1800-talets mitt fram med hästskjutsar och till fots. Senare kom järnvägen och cykeln att bestämma radien för vad som kunde utforskas, från mitten av 1920-talet kom bil att användas allt mer. Det händer förstås något med blicken när utforskaren övergår från att färdas på cykel till att färdas med bil. Perspektiven förändras och hastigheten påverkar upplevelsen av rumslighet i landskapet. Det påverkar också hur man närmade sig sina undersökningsobjekt, och vilken uppståndelse man vållade bland de boende på landsbygden.

Tekniken var både vän och fiende i detta fall. Med bilen var det lätt att ta sig fram, men när den krånglade skapades bekymmer som var mycket svårare att övervinna än de problem som en trasig cykel skapade. Gösta Selling kallade användandet av bil i fältarbetena för en "revolution" som paradoxalt nog infann sig då ny teknik gjorde kameror

lättare och smidigare att ha med för en cyklist. Men han beskrev också nackdelar, andra nackdelar var motorhaverier etc som det finns gott om skildringar av i andra källor.

En paradox blir tydlig – det var på grund av industrialisering som allmogekulturens livsformer upphörde, samtidigt var det industrialismens tekniska produkter som gjorde det möjligt att dokumentera och på så sätt rädda allmogekulturens uttryck till framtiden. Förutsättningarna för forskning om allmogesamhället uppstod i samma processer som gjorde att allmogesamhället försvann.

Avslutning

Arkivmaterial kan användas som vetenskapliga källor i flera olika syften. Det empiriska innehållet kan framstå som oskattbart genom ett unikt kunskapsinnehåll som kan användas för att bygga en berättelse om företeelser i det förflutna. Men ur förförståelserna i skriven text och ur andra källor, som bilder och föremål i sig själva som kameror och cyklar, kan kunskapsprocesser blottläggas och ny kunskap vinnas. Det dubbla seendet som kan anläggas på ett arkivmaterial kan ge dubbla skördar av vetenskapligt innehåll.

Källor:

Brev från Sven T Kjellberg till Sigurd Erixon, Sigurd Erixons samling, Linköpings stiftsbibliotek

Brev från Sigurd Erixon till Sven T Kjellberg, Kulturens arkiv

Carl Wilhelm von Sydows samling, Lunds universitetsbibliotek

Brev från Mårten Sjöbeck till CW von Sydow, Hyltén-Cavalliusstiftelsens arkiv, Lunds universitetsarkiv

Helsingborgs museers arkiv: Dokumentationsmaterial från fältarbeten 1920 och 1921.

Linköpings stiftsbibliotek: Fotografier i Sigurd Erixons samling.

Litteratur:

Fleck, Ludwik 1935/1997: Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum. Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv. Stockholm / Stehag

Gustavsson, Karin (2011). Timmerknotens gränser: om gränser i tid och rum i vetenskapliggörandet av allmogesamhället. *Rig*. 2011:4, s. [129]-140

Hellspång, Mats & Skott, Fredrik(red.) (2010). Svenska etnologer och folklorister. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur

Hyltén-Cavallius, Charlotte (2007). Traditionens estetik: spelet mellan inhemsk och internationell hemsöjd. Diss. Stockholm : Stockholms universitet, 2007

Latour, Bruno & Woolgar, Steve (1986). *Laboratory life: the social construction of scientific facts*. Beverly Hills: Sage

Latour, Bruno (1998). *Artefaktens återkomst: ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Stockholm: Nerenius & Santérus

Löfgren, Orvar (1997). *Sakletarna. Om det materiellas betydelse i etnologi. I: Ting, kultur och mening*. Åke Daund (red.). Stockholm: Nordiska museets förlag.

Nilsson, Fredrik (2000). *I rörelse: politisk handling under 1800-talets första hälft*. Diss. Lund : Univ.

Selling, Gösta (1952). *Museifotografering. Fotografisk årsbok 1952*